

الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی

دکتر محمدرضا حافظ‌نیا* - استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس

دکتر غلامعلی رشید - جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس

دکتر اکبر پرهیزگار - استادیار جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس

دکتر محمدحسین افشردی - استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه امام حسین (ع)

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۱/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۵/۲

چکیده

منابع، امکانات و ابزارهایی که برای طراحی یک راهبرد مورد توجه قرار می‌گیرند، در موارد زیادی از نظر موضوع و مصداق، با عوامل شناخته شده ژئوپلیتیکی تطابق دارند، از جمله می‌توان به موقعیت استراتژیک و ژئواستراتژیک، وضعیت اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی، فرهنگی، جنبه‌های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت و نیز موقعیتهای ارتباطی، دریایی، ساحلی و نوع، میزان منابع طبیعی و کمیت و کیفیت منابع انسانی و عناصر فرهنگی و تاریخی و ... اشاره کرد. طراحان استراتژیهای دفاعی در نهادهای دفاعی - نظامی با وجود آنکه در طرحهای خود به برخی از عوامل ژئوپلیتیکی توجه می‌کنند و آن را در طراحیهای خود دخالت می‌دهند، اما هیچ نشانه‌ای از توجه علمی و تأثیر نظام‌مند این عوامل در تدوین استراتژیهای دفاعی دیده نمی‌شود. ارائه یک الگوی نظری برای طراحی راهبردهای دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی، مستلزم شناسایی عوامل مؤثر و کشف رابطه میان این عوامل با راهبرد دفاعی، تبیین نوع، چگونگی و میزان تأثیر عوامل مورد نظر در طراحی راهبرد دفاعی است. بیان رابطه میان عوامل ژئوپلیتیکی و راهبرد دفاعی به دلیل ماهیت کیفی اغلب عوامل ژئوپلیتیکی، کاری دشوار ولی امکانپذیر است. مقاله حاضر با بهره‌گیری از روشهای علمی و با تبدیل جنبه‌های کیفی این عوامل به معیارهای کمی، مدلی برای تعیین میزان تأثیر و نحوه دخالت این عوامل در تدوین راهبردهای دفاعی ارائه کرده است.

واژه‌های کلیدی: راهبرد دفاعی، عوامل ژئوپلیتیکی، نقش عوامل ژئوپلیتیکی، الگوی نظری.

۱- مقدمه (مباحث نظری)

در هر نوع تصمیم‌گیری سیاسی یا نظامی توجه به عوامل ثابت و متغیر ژئوپلیتیک یک ضرورت است و باید توأم با واقع‌بینی و قدرت تخیل برای طرح‌ریزی و آینده‌سازی در نظر گرفته شود (کاظمی، ۱۳۷۹: ۱۷۳). در تدوین اهداف و سیاستهای امنیت ملی، عوامل جغرافیایی در کنار سایر عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و نظامی همواره به‌عنوان یکی از مهمترین عوامل شکل‌دهنده قدرت ملی، مورد توجه قرار می‌گیرند. به‌عبارت دیگر، محیط و عوامل جغرافیایی در چگونگی و شکل‌دهی سیاست نقش اساسی دارند. این مفهوم به معنی «نقش عوامل جغرافیایی در سیاست» می‌باشد که معنای عمومی و سنتی ژئوپلیتیک است (حافظ‌نیا، ۱۳۷۶: ۳).

نظریه پردازان ژئوپلیتیک معتقدند: ژئوپلیتیک یکی از مؤلفه‌های مهم در تعیین قدرت کشورها است. توجه به مبانی و اصول ژئوپلیتیک موجب کسب قدرت می‌شود (عزتی، ۱۳۷۰: ۲) و ژئوپلیتیک برخلاف جغرافیای سیاسی، دارای یک طبیعت تجویزی است (مویر، ۱۳۷۹: ۳۶۹). ژئوپلیتیک از نظر تاریخی همواره نقش یک عامل متحرک و ترغیب‌کننده را در ذهن سیاستمداران، فرمانروایان و استراتژیست‌ها ایفا کرده است. از اواخر قرن نوزدهم تا پایان جنگ جهانی دوم، مطالعه عوامل جغرافیایی، فضایی و ژئوپلیتیکی به‌عنوان یکی از چند عامل مؤثر در شکل‌گیری استراتژیها بویژه استراتژی نظامی توسعه چشم‌گیری پیدا کرد. در این دوره مفهوم «تأثیر ژئوپلیتیک در استراتژی نظامی» شکل افراطی به خود گرفت و منشأ افزایش قدرت دولتها مبتنی بر تصرف و تسلط بر سرزمین و فضاها جغرافیایی شد (افشردی، ۱۳۸۱: ۶). در دوره افول (پایان جنگ جهانی دوم تا اواسط دهه ۱۹۷۰ میلادی)، اگرچه از این مفهوم سخنی به میان نیامد، ولی در عمل از سوی اتحاد جماهیر شوروی سابق و ایالات متحده آمریکا در جهت مقابله با یکدیگر و برای ایجاد موازنه قوا مورد بهره‌برداری قرار گرفت و پایه استراتژی آنها را شکل داد. مجدداً در دوره احیا (اواخر دهه ۱۹۷۰ به بعد)، در عرصه تقابل و رویارویی استراتژیها به‌ویژه استراتژی نظامی تأثیر عمیق گذاشت، تا حدی که واژه ژئواستراتژی از نیمه دوم قرن بیستم در استراتژیهای نظامی جای گرفت (عزتی، ۱۳۷۹: ۴).

آنچه مسلم است صرف نظر از کاربرد یا عدم کاربرد واژه ژئوپلیتیک، این مفهوم و کارکردهای آن، در طول زندگی اجتماعی بشر با وی همراه بوده است و تصمیم‌گیرهای اساسی جوامع بشری بویژه حاکمان و فرمانروایان و سیاستمداران را از خود متأثر کرده است. چنان‌که مویر می‌گوید: «درواقع قدمت ژئوپلیتیک، مطمئناً به اندازه قدمت جستجوی انسان برای قلمرو، امنیت و نیز به اندازه قدمت دیپلماسی، استراتژی، حسادت و ترس بوده است. اسکندر کبیر و همچنین ناپلئون و بسیاری دیگر از فرماندهان، امپراتوران و فاتحان مطمئناً به طرح‌ریزیهای ژئوپلیتیک بسیاری پرداخته‌اند (مویر، ۱۳۷۹: ۳۶۵).

۲- تعریف ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک از زمان وضع واژه آن از نظر مفهومی و نیز موقعیت اجتماعی و علمی دچار فراز و نشیب شده و از حالتی شناور در موضوعات مورد علاقه نیز برخوردار بوده است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۱). برشمردن تعاریف متعدد ارائه شده از حوصله مقاله خارج است. اما از مجموع تعاریف ارائه شده در منابع آکادمیک درباره ژئوپلیتیک، می‌توان پنج محور قابل توجه ذیل را شناسایی کرد:

- ۱- تأثیر جغرافیا بر امور نظامی - استراتژیک؛
  - ۲- تأثیر یک‌جانبه جبری جغرافیا بر سیاست بویژه روابط بین‌الملل؛
  - ۳- تأثیر دوجانبه جغرافیا و سیاست؛
  - ۴- تحلیل فضایی مناسبات، ساختار قدرت و رقابت جهانی؛
  - ۵- دانش علمی فضایی سازی سیاستها و هدایت رقابتها (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۶).
- توجه به محورهای پنج‌گانه فوق بیانگر آن است که ژئوپلیتیک مفهومی است که در آن سه عنصر اصلی جغرافیا، قدرت و سیاست خصلتی ذاتی دارند (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۸۵).
- تعاریف موجود با وجود برخورداری از جنبه‌های نظری قابل قبول فاقد جامعیت لازم و متناسب با عمق و گستره مفهوم ژئوپلیتیک می‌باشند. با این وصف به تعریف ذیل - که به دلیل جامعیت نسبی از هر نظر مناسب است - در این پژوهش استناد می‌شود:
- «ژئوپلیتیک عبارت است از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و کنشهای ناشی از ترکیب آنها با یکدیگر» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷).

۳- استراتژی دفاعی

واژه استراتژی نیز از جهت تنوع تعاریف و تحول در حوزه مفهومی و مصداقی آن در طی سالیان طولانی سرنوشتی مشابه واژه و مفهوم ژئوپلیتیک دارد. کالینز با اشاره به وجود تعاریف متعدد از استراتژی تصریح می‌کند که استراتژی دیگر در قلمرو انحصاری نظامیان نیست و تنها به علت عملیات مسلحانه ختم نمی‌شود. در حال حاضر اشخاص غیرنظامی نیز مانند نظامیان، موضوعات استراتژیکی را در سطح ملی دنبال می‌کنند (کالینز، ۱۳۷۳: ۴۵). وی استراتژی را در سه سطح استراتژی ملی، استراتژی بزرگ و استراتژی نظامی تشریح می‌کند (همان: ۴۵). «استراتژی ملی» در دوران صلح و جنگ برای دستیابی به علایق و مقاصد ملی، تمام نیروهای ملت را با هم ترکیب می‌کند و مورد بهره‌برداری قرار می‌دهد. در چارچوب استراتژی ملی، استراتژی کلی سیاسی که به مسائل سیاست بین‌المللی و داخلی ارتباط پیدا می‌کند؛ استراتژی اقتصادی، که بازتاب خارجی و داخلی دارد و بالاخره استراتژی نظامی ملی، همراه با استراتژیهای گوناگون دیگر وجود دارند. هر یک از این عناصر یا تأثیر مستقیم و فوری بر امنیت ملی دارند یا آن را به طور محدود تحت تأثیر قرار می‌دهند (همان: ۴۶). به این ترتیب استراتژی ملی ترکیبی از استراتژیهای تخصصی در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، نظامی و ... است.

«استراتژی بزرگ» عبارت است از فن و علمی که قدرت ملی را تحت تمام شرایط، به منظور کنترل طرف مقابل به اندازه و طریق مورد نظر با بکاربردن تهدید، نیروهای مسلح، فشار غیر مستقیم، سیاست، طفره و گریز و سایر ابزارهای قابل تصور بسیج می‌کند و به این وسیله علایق و مقاصد امنیت ملی را برآورد می‌سازد (همان: ۴۶). استراتژی نظامی و استراتژی بزرگ با یکدیگر ارتباطی درونی دارند، اما به هیچ عنوان مترادف و هم‌معنی نیستند. «استراتژی نظامی» از به کاربردن قدرت فیزیکی یا تهدید به آن صحبت می‌کند. این استراتژی در جستجوی دستیابی به پیروزی با استفاده از نیروهای مسلح است. استراتژی بزرگ، در صورت موفقیت، نیاز به هرگونه اعمال قدرتی را کاهش می‌دهد (همان: ۴۶).

استراتژی بزرگ در واقع سطحی از استراتژی است که بین دو سطح استراتژی ملی و استراتژی نظامی قرار دارد و علاوه بر ابزارها، امکانات و منابع نظامی، سایر منابع و ابزارهای ملی را نیز با اهداف نظامی به کار می‌گیرد. این استراتژی که به منزله حلقه واسط میان دو سطح بالادست (استراتژی ملی) و پایین دست (استراتژی نظامی) عمل می‌کند، اغلب با عنوان «استراتژی دفاعی» شناخته می‌شود.

این سطح از استراتژی در سند بررسی چهار سالانه دفاعی آمریکا (که در سال ۲۰۰۵ توسط وزارت دفاع ایالات متحده آمریکا منتشر شد) تحت عنوان استراتژی دفاعی ملی ۱ و به عنوان حلقه میانی سلسله مراتبی استراتژیهای سه گانه ایالات متحده آمده است. به این ترتیب که در بالادست آن استراتژی امنیت ملی^۲ و در پایین دست آن استراتژی نظامی^۳ تعریف شده است.

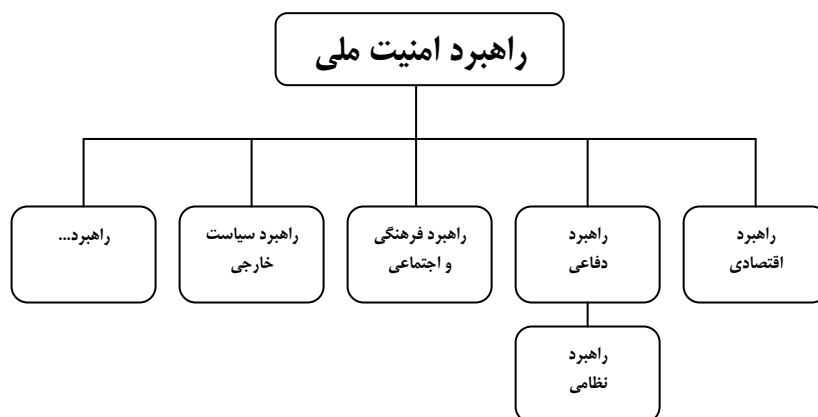
استراتژی دفاع ملی برخلاف استراتژی ملی نظامی کاربردی و رای امور نظامی صرف دارد و مأموریت آن گستره زمانی قبل، در خلال و پس از اقدام نظامی را در بر می‌گیرد (Mil/Mar 2005/d). به این ترتیب این استراتژی هم مربوط به دوران صلح است و هم جنگ.

کشورهای استرالیا (Stephen, 2001)، جمهوری چک (<http://www.resdal>)، چین (China, S National Defense in 2004) و اسلواکی (http://istop.Org/military_science) نیز در سلسله مراتب راهبردهای ملی خود، راهبرد دفاعی را به عنوان حلق واسط میان راهبرد ملی و راهبرد نظامی تعریف کرده‌اند.

راهبرد دفاعی یک جزء یا بخش مهم راهبرد و امنیت ملی (راهبر ملی) برای کسب اهداف معنادار امنیت ملی بویژه حفظ تمامیت ارضی، استقلال ملی، رفاه اقتصادی و حاکمیت ملی است. راهبرد دفاعی به عنوان نقشه یک ملت یا دولت برای استفاده هماهنگ از تمامی ابزارهای قدرت کشور (نظامی و غیرنظامی) در تعقیب اهداف امنیت ملی تعریف می‌شود (صدوقی، ۱۳۸۲: ۳۳).

-
1. National Defense Strategy
  2. National Security Strategy
  3. National Military Strategy

فهم بهتر جایگاه راهبرد دفاعی، مستلزم ترسیم سطوح راهبرد امنیت ملی است. سطوح راهبرد امنیت ملی را می‌توان به شرح نمودار زیر بیان کرد:

نمودار شماره ۱: سطح راهبرد (صدوقی، ۱۳۸۲: ۳۴-۳۵)

در ایران نیز با وجود آنکه در اسناد دفاعی و متون قانونی عبارت استراتژی دفاعی با صراحت بیان نشده است، لکن در اصل ۱۷۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، با صراحت سیاستهای دفاعی - امنیتی در ذیل سیاستهای کلی تعریف شده است و در بندهای ۲ و ۳ اصل یادشده وظیفه تدوین و اجرای راهبرد دفاعی - امنیتی کشور بر عهده شورایی مرکب از رؤسای سه قوه و مقامات و مسئولان عالی کشور در حوزه‌های مختلف سیاسی - نظامی - امنیتی، اقتصادی و ... گذاشته شده است (قانون اساسی ج.ا.ا، اصل ۱۷۶).

نتیجه اینکه «استراتژی دفاعی» به‌عنوان یکی از ارکان مهم و زیرمجموعه استراتژی ملی کشورها مورد توجه استراتژیستها و سیاستمداران قرار دارد.

در سلسله مراتب راهبردهای ملی سه سطح راهبرد مشاهده می‌شود که هر یک دارای حوزه تأثیر ویژه‌ای هستند و در پاره‌ای ویژگیها با یکدیگر متفاوت می‌باشند. نگارنده سعی کرده است تا در قالب جدول ذیل این تفاوتها را نشان دهد:

جدول شماره ۱: مقایسه سطوح راهبرد

ماهیت اقدام	منابع و ابزارهای استفاده شده	رویکرد	حوزه اقدام	نوع و سطح استراتژی
عمومی	همه منابع و ابزارهای ملی	رویکرد عمومی در راستای سیاستهای کلی نظام (دولت) (رویکرد فرابخشی)	حوزه کارکرد همه مؤلفه‌های قدرت ملی (اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، عملی، اجتماعی، روانی، نظامی و اطلاعاتی)	استراتژی ملی
دوماهیتی و دومنظوره (نظامی و غیرنظامی)	همه منابع و ابزارهای ملی با کارکرد دفاعی یا دوگانه (نظامی و غیرنظامی)	رویکرد دفاعی - امنیتی در راستای سیاستهای دفاعی - امنیتی نظامی (دولت)	همه مؤلفه‌های قدرت ملی (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اطلاعاتی، اجتماعی، روانی و نظامی)	استراتژی دفاعی
نظامی	همه منابع و ابزارهای نظامی	رویکرد نظامی در راستای سیاستها و تدابیر دفاعی - امنیتی (رویکرد سازمانی)	مؤلفه‌های قدرت نظامی (کمیت و کیفیت منابع انسانی نیروهای مسلح، کمیت و کیفیت سلاح و تجهیزات نظامی، پیمانهای نظامی - امنیتی صنایع دفاعی و فناوری دفاعی)	استراتژی نظامی

با در نظر گرفتن مباحث فوق راهبرد دفاعی عبارت است از: «راهبرد دفاعی عبارت است از چگونگی توزیع و بکارگیری منابع، مقهورات و ابزارهای ملی برای تأمین اهداف دفاعی».

در نظام طرحریزی استراتژیک دفاعی مهمترین گام تهیه برآوردهای اطلاعات استراتژیک است که باید در دو حوزه کشور هدف و خودی انجام شود. در برآورد اطلاعات استراتژیک موضوعات ذیل بررسی، تجزیه و تحلیل می‌شوند:

۱. وضعیت سیاسی (با بیش از ۱۰ موضوع فرعی)؛
۲. وضعیت اقتصادی (با بیش از ۲۰ موضوع فرعی)؛
۳. وضعیت اجتماعی و فرهنگی (با بیش از ۲۰ موضوع فرعی)؛
۴. وضعیت نظامی (با بیش از ۲۰ موضوع فرعی)؛

۵. وضعیت جغرافیایی (با بیش از ۵ موضوع فرعی) (چگینی، ۱۳۸۴: ۱۷۰-۱۸۰).

علاوه بر بررسی وضعیتهای فوق، بررسی و پیش‌بینی روند تحولات و رویدادهای حوزه‌های بررسی شده نیز باید مورد توجه تهیه‌کنندگان برآورد اطلاعات قرار بگیرد (چگینی، ۱۳۸۴: ۱۸۱). چنانکه ملاحظه می‌شود موضوعاتی که در تهیه برآورد اطلاعات استراتژیک به‌منظور طراحی یک استراتژی مورد توجه قرار می‌گیرند، در موارد زیادی از نظر موضوع و مصداق با عوامل شناخته‌شده ژئوپلیتیک تطابق دارند. از جمله می‌توان به موقعیتهای استراتژیک و ژئواستراتژیک و نیز موقعیتهای ارتباطی، دریایی و ساحلی، جنبه‌های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت، اوضاع توپوگرافیک و اقلیم و وضعیتهای اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی و نوع و میزان منابع طبیعی و کمیت و کیفیت منابع انسانی و عناصر فرهنگی و تاریخی و... اشاره کرد. تمام این عوامل ژئوپلیتیکی با درجات مختلف تأثیر قابل توجهی بر روند طراحی و اجرای استراتژی دارند.

در مقاله حاضر با بهره‌گیری از روشهای علمی و با تبدیل جنبه‌های کیفی عوامل ژئوپلیتیکی به معیارهای کمی، مدلی برای تعیین نقش و میزان تأثیر این عوامل در تدوین راهبردهای دفاعی ارائه شده است. سپس این مدل روی یک مصداق فرضی در کشور (الف) نسبت به کشور (ب) پیاده شد و ضمن آزمایش کارآمدی آن، اولویتهای راهبرد دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی تعیین شد.

۴ - طرح مسأله

درک صحیح از نقش و تأثیر متغیرهای ژئوپلیتیک می‌تواند تأثیر بسزایی در شکل‌گیری راهبردهای دفاعی و امنیتی یک کشور بگذارد. ضمن اینکه، دیدگاه‌های ژئوپلیتیکی بخشهای مهم آیینهای استراتژیک دولتها، سیاستمداران و فرایندهای سیاستگذاری را تشکیل می‌دهند (اتوتایل، ۱۳۸۰: ۶۹۲).

طراحان استراتژیهای دفاعی به هنگام تهیه برآوردهای اطلاعات استراتژیک، ناگزیر با برخی از عوامل ژئوپلیتیکی مواجه می‌شوند و در مواردی نیز آنها را در طراحیهای خود دخالت می‌دهند، اما هیچ نشانه‌ای از توجه علمی و تأثیر نظام‌مند این عوامل در تدوین استراتژیهای دفاعی دیده نمی‌شود. طراحی و ارائه یک مدل برای بیان رابطه میان عوامل ژئوپلیتیکی و

راهبرد دفاعی اگر چه به دلیل ماهیت کیفی عوامل ژئوپلیتیکی کاری دشوار است، اما امکانپذیر است.

جمهوری اسلامی ایران از نظر موقعیت جغرافیایی و تعدد همسایگان با علایق گوناگون و فرهنگهای متفاوت گاهی ناهمگون و نظامهای سیاسی بعضاً ناپایدار و کمتر توسعه یافته، در شرایط ژئوپلیتیک ویژه‌ای قرار گرفته است. در چنین وضعیتی، دستیابی به راهبردهایی نسبتاً پایدار متناسب با هر یک از همسایگان و یا بلوکهای سیاسی در منطقه، ضروری به نظر می‌رسد. وفور عوامل ژئوپلیتیکی موجود میان جمهوری اسلامی ایران، همسایگان و بلوکهای قدرت منطقه‌ای و قدرتهای بین‌المللی موجب احساس ضرورت در ارائه الگویی برای طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی شد.

۵- سؤال اصلی تحقیق

«عوامل ژئوپلیتیکی چه نقشی در طراحی راهبردهای دفاعی دارند؟»

۱-۵ - سؤالات فرعی تحقیق

۱. عوامل ژئوپلیتیکی در طراحی راهبردهای دفاعی چه تأثیراتی دارند؟
۲. الگوی مناسب برای بیان تأثیرات عوامل ژئوپلیتیکی بر طراحی راهبردهای دفاعی کدام است؟

۶- فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اول: «عوامل ژئوپلیتیکی با درجات مختلف در جهت تقویت یا تضعیف راهبردهای دفاعی تأثیر دارند.»

فرضیه دوم: «الگوی مناسب برای طراحی راهبردهای دفاعی مناسب مستلزم توجه و بکار بستن نقشهای چهارگانه عوامل ژئوپلیتیکی (قوت، ضعف و یا فرصت و تهدید) است.»

۷- روش تحقیق

این تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی انجام شد.

۸- روش گردآوری اطلاعات

گردآوری اطلاعات با روشهای مطالعه، پرسشنامه، مصاحبه و مراجعه به پایگاههای اینترنتی انجام شد.

در گام اول با بررسی اسنادی، کتابخانه‌ای و نیز روش مصاحبه حضوری از میان دهها عامل ژئوپلیتیک تعداد ۳۵ عامل (به‌عنوان ۳۵ متغیر) که بیشترین نقش و تأثیر را در راهبرد دفاعی داشتند، انتخاب شدند. در گام دوم بر مبنای روش دلفی و با مراجعه به جامعه آماری مرکب از صاحب‌نظران به‌منظور ارزیابی فرضیه اول، اصل تأثیر و میزان تأثیر عوامل فوق مورد پرسش قرار گرفت. همچنین در مرحله بعد و به منظور آزمون فرضیه دوم، نقش هر یک از عوامل ژئوپلیتیکی و ارزش هر نقش از نظر خبرگان به پرسش گذاشته شد و نقش هر عامل و ارزش آن در مقایسه با سایر عوامل تعیین شد.

۹- جامعه آماری

جامعه آماری برای پرسشنامه و مصاحبه نیز با روش نمونه‌گیری انتخابی از میان صاحب‌نظران، خبرگان دانشگاهی و دست‌اندرکاران طراحی راهبردهای دفاعی در سطوح عالی و استراتژیک، گزینش شد. در پرسشنامه اول جامعه آماری مرکب از ۲۱۰ نفر بود و در پرسشنامه دوم از ۶۶ نفر نظرخواهی شد.

۱۰- روش تحلیل اطلاعات

برای تحلیل داده‌ها از روشهای تحلیل توصیفی اطلاعات، تحلیل کیفی اطلاعات و در نهایت تحلیل محتوا و تکنیکهای مربوط برای تبدیل داده‌های کیفی به اطلاعات کمی استفاده شد. عمده تکنیکهای استفاده شده برای تحلیل و توصیف داده‌های آماری، انتخاب و ارزیابی استراتژیهای مناسب عبارتند از:

۱. توصیف داده‌ها (جداول و نمودارهای فراوانی)؛
۲. آزمون فرضیه‌ها (آزمون t استودنت)؛
۳. آزمون فریدمن (رتبه‌بندی)؛
۴. تحلیل واریانس (بررسی تأثیر مقطع تحصیلی و تأثیر نوع شغل در انتخاب گزینه‌ها)؛

۵. دسته‌بندی عوامل براساس نقش آنها؛
۶. ماتریس AHP به منظور وزن‌دهی (ماتریس مقایسه‌های زوجی)؛
۷. ماتریس QSPM (ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی)؛
۸. ماتریس SPACE (ماتریس ارزیابی موقعیت و اقدام استراتژیک) تهیه بردار و نمودار وضعیت موجود و تعیین ضریب مناسب برای ارتقاء به وضعیت مطلوب؛
۹. مدل SWOT تدوین استراتژیها.

۱۱- روش تحلیل ژئوپلیتیکی

استخراج استراتژی مناسب بر مبنای مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی، مستلزم پیروی از یک روش تحلیل ژئوپلیتیکی معین است. روش تحلیل ژئوپلیتیکی عبارت است از نوع نگرش محقق به عوامل ژئوپلیتیکی و روابط آنها و نحوه ورود به مسائل مرتبط با عوامل یاد شده و روش شناسایی و کشف و دسته‌بندی این عوامل. برخی صاحب‌نظران دسته‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی به ثابت و متغیر را مبنای ورود به موضوع برای شناسایی و تحلیل عوامل ژئوپلیتیکی قرار می‌دهند. با وجود انتقادهایی که به این روش شده است، تعهد به این دسته‌بندی بتدریج از طرفداران کمتری برخوردار شده است، زیرا عوامل ژئوپلیتیکی اعم از طبیعی و انسانی به طور دائم در حال تغییر و تحول هستند و حتی ارزشهای به ظاهر ثابت عوامل فیزیکی در برابر پیشرفتهای علم و فناوری در طول زمان به طور محسوس در حال تغییر می‌باشند.

برخی از صاحب‌نظران از طریق شناسایی بحرانها، دسته‌بندی آنها و سپس ریشه‌یابی علل آنها که در نهایت منجر به شناخت عوامل می‌شود، شرایط شناخت قابلیتها و تنگناها را فراهم می‌آورند. در این روش تهیه فهرستی از مهمترین عوامل بحرانزا و مطالعه دقیق آنها قبل از هرگونه تحقیقی الزامی است.

این پژوهش بر مبنای یک نگرش مسأله‌محور، عوامل ژئوپلیتیکی را مورد مطالعه و بررسی قرار داده و نسبت به شناسایی و دسته‌بندی آن دسته از عوامل ژئوپلیتیکی (که با راهبردهای دفاعی در ارتباط هستند) اقدام کرده است. سپس نقش و کارکرد آنها را در راهبردهای دفاعی کشور فرضی (الف) نسبت به کشور فرضی (ب) بررسی و تحقیق کرده است.

در چارچوب این روش تحلیل و به منظور گزینش عوامل اصلی تأثیرگذار از میان انبوه عوامل

ژئوپلیتیک و نظر به کثرت عوامل ژئوپلیتیک و ارتباط اندک یا فقدان ارتباط و تأثیر ناچیز پاره‌ای از این عوامل در راهبردهای دفاعی، از روشهای ذیل اقدام به شناسایی و گزینش مهمترین عوامل تأثیرگذار در راهبردهای دفاعی شد:

۱. مطالعه نظریه‌های اساتید ژئوپلیتیک و بررسی منابع کتابخانه‌ای و استخراج گزاره‌های نظری از آن؛

۲. مصاحبه و مشاوره با اساتید، اندیشمندان جغرافیا، خبرگان و صاحب‌نظران در حوزه دفاعی و نظامی.

نگارنده در نهایت از بین ده‌ها عامل ژئوپلیتیک که تأثیرات مختلفی بر راهبرد دفاعی داشتند، مهمترین عوامل ژئوپلیتیک که گمان می‌رفت در راهبرد دفاعی کشور فرضی (الف) نسبت به کشور فرضی (ب) تأثیرات اساسی‌تری دارند، به شرح ذیل انتخاب کرد:

جدول شماره ۲: عوامل ژئوپلیتیک مؤثر در طراحی راهبرد دفاعی

عوامل فیزیکی	عوامل انسانی	عوامل اقتصادی	عوامل سیاسی داخلی	عوامل سیاسی بین‌المللی	عوامل نظامی
۱. موقعیت	۱. کمیت جمعیت	۱. منابع زیرزمینی	۱. کارآمدی ساختار سیاسی حکومت	۱. حضور نیروهای خارجی و عوامل بیگانه	۱. کمیت و کیفیت منابع انسانی در
۲. موقعیت	۲. تراکم جمعیت و مراکز	۲. منابع اقتصادی پایدار	۲. وفاداری مردم و احزاب سیاسی به حکومت	۲. حضور مقلبل در کشور	نیروهای مسلح
۳. برخورداری از موقعیت دریایی و ساحلی	۳. دین و مذهب و انگیزه‌های عقیدتی	۳. فناوری فضایی و قابلیتهای مربوط به آن	۳. آرمان سیاسی ناسیونالیستی	۲. حضور و نفوذ قدرتهای بیگانه بر کشور	۲. کمیت و کیفیت تسلیحات و تجهیزات نظامی
۴. وسعت و عمق استراتژیک	۴. گروههای قومی، مذهبی، نژادی متجانس با خودی	۴. شبکه‌های مواصلاتی و خطوط انتقال کالا و انرژی	۴. سلبه تاریخی ملت	۳. عضویت و نفوذ در مقابل	۳. برخورداری از فناوری پیشرفته دفاعی و صنایع
۵. شکل کشور	۵. گروههای قومی، نژادی، مذهبی متجانس با بیگانه	۵. وابستگی اقتصادی عمده به منابع خارجی	۵. هویت ملی، احساس آن	۳. عضویت و نفوذ در اتحادیه‌های سیاسی - اقتصادی	دفاعی داخلی
۶. توپوگرافی کشور	۶. ظرفیتهای علمی - فناوری		۶. انسجام ملی و تجانس سیاسی و قومی ملت	۴. قرار گرفتن در کانون توجهات ژئوپلیتیک قدرتها	۴. معاهدات استراتژیک دفاعی - امنیتی با قدرتهای بزرگ
۷. منابع آب و شبکه‌های انرژی			۷. اختلافات مرزی و ارضی		
			۸. اختلافات، شکافهای قومی و مذهبی ملت		
			۹. شکاف ساختاری میان بخش سیاسی و دفاعی		

۱۲- مراحل آزمون فرضیه اول

«عوامل ژئوپلیتیکی با درجات مختلف در جهت تقویت یا تضعیف راهبردهای دفاعی تأثیر دارند». برای ارزیابی این فرضیه اقدامات ذیل انجام شد:

۱۲-۱- تهیه پرسشنامه مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیک

پرسشنامه با ۳۵ سؤال که هر کدام ناظر بر یکی از عوامل ژئوپلیتیکی که گمان می‌رفت در طراحی راهبردهای دفاعی تأثیر زیاد داشته باشند، تنظیم شد.

۱۲-۲- روایی پرسشنامه

به منظور بالا بردن روایی پرسشنامه، طی چند مرحله پیاپی در سطوح مختلف و با ترکیبهای متفاوت از مشاوره خبرگان برای طراحی سؤالات و تکمیل آنها از جهت محتوا و شمول کلیه عوامل مورد نظر و نیز از جهت نحوه بیان مفهوم و تفکیک یا ادغام متغیرهای مورد سؤال استفاده شد. متأثر از همین مشاوره‌ها در تعداد و محتوای سؤالات پرسشنامه تغییرات زیادی اعمال شد. به این ترتیب تعداد سؤالات از ۲۷ به ۲۹ و بعد به ۵۹ و سپس به ۳۱ و در نهایت به ۳۵ عامل افزایش یافت و پس از اجماع نسبی در خصوص سؤالات و متغیرهایی که مبنای طرح سؤال شده بود، تعداد ۲۰ برگ پرسشنامه در اختیار افراد صاحب نظر قرار گرفت. تجزیه و تحلیل انجام شده موجب حصول اطمینان از روایی پرسشنامه شد. در این مرحله ۲۱۰ عدد پرسشنامه به تعداد جامعه آماری و به شکل نمونه ذیل تهیه و توزیع شد:

جدول شماره ۳: نمونه پرسشنامه فرضیه اول

ردیف	موضوع سؤال	گزینه‌ها			
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم
۱	به نظر جنابعالی موقعیت استراتژیکی کشور تا چه میزان در طراحی راهبردهای دفاعی مؤثر است؟				
...	.....				
۳۵	به نظر جنابعالی معاهدات نظامی و پیوند استراتژیکی دفاعی - امنیتی کشور با قدرتهای بزرگ تا چه میزان در طراحی راهبردهای دفاعی مؤثر است؟				

در جدول امتیازها برای هر کدام از گزینه‌های پنج‌گانه (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد) بترتیب از ۱ تا ۵ امتیاز منظور شد. میانگین به‌دست آمده از پنج گزینه فوق عدد ۳ می‌باشد که از جمع عددی آنها و تقسیم آن بر تعداد گزینه‌ها به‌دست می‌آید و به عنوان میانگین استاندارد در نظر گرفته می‌شود.

۱۲-۳- پایایی پرسش‌نامه

برای پایایی یا اعتبار سؤالات از ضریب آلفای کرون‌باخ استفاده شد. عدد به‌دست آمده $\alpha = 0.87$ می‌باشد. با توجه به اینکه سطح استاندارد در این آزمون ۰.۷۵ می‌باشد، آلفای به‌دست آمده (۰.۸۷) نشان می‌دهد که پرسش‌نامه به نحو مطلوب و قابل قبول حتی بیش از سطح استاندارد ۰.۷۵ اطلاعات مورد نیاز تحقیق را جمع‌آوری کرده است.

۱۲-۴- آزمون فریدمن

ارزیابی فرضیه اول براساس آزمون فریدمن:

جدول شماره ۴: نتایج فرضیه اول براساس آزمون فریدمن

N	۲۱۰
Chi-Square	۱۱۵۳/۶۵۹
Df	۳۴
Asymp. Sig	۰/۰۰۰

به منظور مقایسه میزان تأثیر هر یک از عوامل ژنوپلیتیکی در طراحی راهبردهای دفاعی از دید پرسش‌شوندگان از آزمون فریدمن استفاده شد. این آزمون بیان می‌کند که در بین عوامل، آیا عاملی از سایر عوامل از نظر پاسخ دهندگان مهمتر می‌باشد یا همه عوامل از نظر آنها درجه اهمیت یکسانی دارند. در این تحقیق، مقدار آماره آزمون فریدمن ۱۱۵۳/۶۵۹ با سطح پوشش آماره کمتر از ۵ درصد (نزدیک به صفر درصد) می‌باشد. بنابراین در سطح اطمینان ۹۵ درصد فرض برابری میزان اهمیت همه عوامل ۳۵ گانه رد می‌شود و نتیجه گرفته می‌شود که:

«عوامل ژنوپلیتیکی مورد آزمون با درجات متفاوت در جهت تقویت یا تضعیف راهبردهای دفاعی مؤثر می‌باشند».

جدول شماره ۵: میانگین امتیازهای هر عامل

ردیف	سؤالات	میانگین
۱	موقعیت استراتژیکی کشور	۴/۷۶
۲	برخورداري از فناوری پیشرفت دفاعی و صنایع دفاعی داخلی	۴/۵۸
۳	کارآمدی ساختار سیاسی حکومت	۴/۵۳
۴	دین، مذهب و انگیزه‌های عقیدتی (به عنوان جنبه کیفی جمعیت)	۴/۵۱
۵	کمیت و کیفیت منابع انسانی نیروهای مسلح	۴/۵
۶	انسجام ملی و تجانس سیاسی، قومی و مذهبی ملت	۴/۴۹
۷	برخورداري از موقعیت دریایی و ساحلی	۴/۴۸
۸	وسعت و عمق استراتژیک کشور	۴/۴۶
۹	ظرفیتهای علمی - فناوری	۴/۴۱
۱۰	شکاف‌های ساختاری میان دو بخش سیاسی و دفاعی حکومت	۴/۳۷
۱۱	کمیت و کیفیت تسلیحات و تجهیزات نظامی	۴/۳۶
۱۲	موقعیت ارتباطی کشور	۴/۳۴
۱۳	منابع اقتصادی پایدار (سرمایه - نیروی انسانی ماهر - واحدهای تولیدی و...)	۴/۲۹
۱۴	وجود هویت ملی و احساس آن	۴/۲۳
۱۵	قرار داشتن در کانون توجهات ژئوپلیتیکی قدرتهای بین‌المللی	۴/۲۲
۱۶	فناوری فضایی و قابلیت‌های مربوط به آن	۴/۲۱
۱۷	شکل کشور	۴/۱۳
۱۸	توپوگرافی کشور	۴/۱۳
۱۹	شبکه‌های مواصلاتی، خطوط انتقال کالا و انرژی	۴/۱۲
۲۰	کمیت جمعیت (تعداد و ترکیب سنی و جنسی)	۴/۰۸
۲۱	تراکم جمعیت و مراکز استراتژیک در نزدیکی مرزهای کشور	۴/۰۶
۲۲	گروه‌های قومی، نژادی، مذهبی متجانس با طرف بیگانه	۴/۰۶
۲۳	منابع زیرزمینی (منابع انرژی و معادن)	۴/۰۵
۲۴	گروه‌های قومی، مذهبی، نژادی متجانس با کشور خودی	۴/۰۴
۲۵	وابستگی اقتصادی عمده به منابع خارجی	۴/۰۱
۲۶	حضور و نفوذ بازیگران و قدرتهای بیگانه بر کشور هدف	۴/۰۱
۲۷	اختلافات و شکافهای قومی و مذهبی ملت	۴
۲۸	منابع آب و شبکه‌های آبهای مرزی در مرز مشترک با کشور مقابل	۳/۹۳
۲۹	حضور نیروها و عوامل بیگانه در کشور مقابل که در تضاد با کشور خود هستند	۳/۹
۳۰	اختلافات مرزی و ارضی با کشور مقابل	۳/۸۷
۳۱	وفاداری احزاب سیاسی، انجمنها و سازمانهای غیرحکومتی به حکومت	۳/۸۷
۳۲	عضویت و نفوذ در اتحادیه‌ها و بلوکهای سیاسی - اقتصادی منطقه‌ای و بین‌المللی	۳/۸۵
۳۳	آرمان سیاسی ناسیونالیستی ملت	۳/۷۵
۳۴	معاهدات نظامی و بیوند استراتژیک دفاعی - امنیتی کشور با قدرتهای بزرگ	۳/۷۵
۳۵	سابقه تاریخی ملت (برخورداري ملت از قدمت تاریخی)	۳/۴۷

چنان که جدول فراوانی داده‌های آماری نشان می‌دهد سؤال اول (موقعیت استراتژیکی در طراحی راهبرد دفاعی) با میانگین ۴/۷۵ دارای بیشترین تأثیر است و کمترین تأثیر از دید پرسش‌شوندگان مربوط به سؤال ۲۳ (سابقه تاریخی ملت) با میانگین ۳/۴۷ می‌باشد. اختلاف میانگین بین بیشترین و کمترین ناچیز ($4/75 - 3/47 = 1/28$) می‌باشد و با توجه به اینکه کمترین میانگین (۳/۴۷) از مقدار میانگین مورد انتظار (عدد ۳) به مقدار ۰/۴۷ بیشتر است، نتیجه گرفته می‌شود که پاسخ‌دهندگان بیشتر از حد انتظار به تأثیر عوامل ۳۵ گانه بر راهبردهای دفاعی تأکید کرده‌اند.

بنابراین نتیجه گرفته می‌شود: «عوامل ژئوپلیتیک با درجات مختلف در جهت تقویت یا تضعیف راهبردهای دفاعی تأثیر دارند» و به این ترتیب فرضیه اول پژوهش به اثبات رسید.

۱۲-۵- آزمون t استودنت

به منظور تعیین میزان تأثیر هر یک از عوامل و متغیرهای ۳۵ گانه فرضیه، آزمون T استودنت با استفاده از نرم‌افزار تحلیل آماری SPSS.15 اجرا شد:

در این آزمون که با مقدار $\mu_0 = 3$ (میانگین مورد انتظار) انجام شد، کلیه مقادیر به دست آمده بزرگتر از اندازه $Z_\alpha = 1.65$ و $\alpha = 0.05$ (با استفاده از جدول آمار نرمال) می‌باشند. بنابراین فرض $H_0: \mu_x \geq \mu_0$ مورد تأیید قرار شد و فرض $H_1: \mu_x < \mu_0$ آن رد شد. بنابراین با اطمینان بیش از ۹۵٪ می‌توان تأثیر کلیه عوامل ۳۵ گانه را در طراحی راهبردهای دفاعی پذیرفت.

با وجود اینکه کلیه عوامل با فرض $\mu_0 = 3$ به عنوان میانگین مورد انتظار، مورد تأیید قرار گرفتند، اما به منظور نشان‌دادن میزان تأثیر عوامل در سطح بیش از زیاد، آزمون T استودنت با فرض $\mu_0 = 4$ عوامل ۳۵ گانه آزمون می‌شود.

در این آزمون چنانچه میانگین مورد انتظار را با $\mu_0 = 4$ و فرضهای آماری را بترتیب: $H_0: \mu_x \geq \mu_0 = 4$ و $H_1: \mu_x < \mu_0 = 4$ در نظر گرفته شود، آنگاه با استفاده از فرمول:
$$Z_x = \frac{\mu_x - \mu_0}{\sigma / \sqrt{n}}$$
 مقادیر Z_x برای هر یک از عوامل به دست می‌آید. با مقایسه این مقادیر و اندازه $Z_\alpha = 1.65$ و $\alpha = 0.05$ (با استفاده از جدول آماری برای توزیع نرمال) چنانچه $Z_x > Z_\alpha$ باشد، فرض H_0 مورد تأیید قرار می‌گیرد. در غیر این صورت فرض H_1 تأیید می‌شود.

پس از انجام آزمون فوق با میانگین $\mu_0 = 4$ نتایج زیر به دست آمد:

جدول شماره ۶: نتایج آزمون t استودنت ($\mu_0 = 4$)

ردیف	عامل ژئوپلیتیکی	مقدار Z_x
۱	عامل ۷- منابع آب و شبکه آبهای مرزی در مرز مشترک با کشور مقابل	-۱/۱۵۲
۲	عامل ۸- اختلاف مرزی و ارضی با کشور مقابل	-۲/۲۶۲
۳	عامل ۹- کمیت جمعیت (تعداد و ترکیب سنی و جنسی)	۱/۵۱۷
۴	عامل ۱۰- تراکم جمعیت و مراکز استراتژیک در نزدیکی مرزهای کشور مقابل	۱/۰۵۸
۵	عامل ۱۲- گروههای قومی، مذهبی، نژادی متجانس با کشور خودی	۰/۶۹۶
۶	عامل ۱۳- گروههای قومی، مذهبی، نژادی متجانس با طرف بیگانه	۰/۹۸۰
۷	عامل ۱۶- منابع زیرزمینی (منابع انرژی و معادن)	۱/۰۲۶
۸	عامل ۱۹- وابستگی اقتصادی عمده به منابع خارجی	۰/۲۲۵
۹	عامل ۲۱- وفاداری احزاب سیاسی، انجمنهای غیرحکومتی به حکومت	-۲/۳۳۱
۱۰	عامل ۲۲- آرمان سیاسی ناسیونالیستی ملت	-۳/۷۲۴
۱۱	عامل ۲۳- سابقه تاریخی ملت (برخورداري ملت از قدمت تاریخی)	-۷/۷۸۵
۱۲	عامل ۲۶- حضور نیروها و عوامل بیگانه متضاد با کشور خودی در کشور مقابل	-۱/۶۰۳
۱۳	عامل ۲۷- اختلافات، شکافهای قومی و مذهبی ملت	-۰/۰۷۸
۱۴	عامل ۲۹- حضور و نفوذ بازیگران و قدرتهای بیگانه بر کشور هدف	۰/۱۵۳
۱۵	عامل ۳۰- عضویت و نفوذ در اتحادیه‌های سیاسی - اقتصادی منطقه‌ای و بین‌المللی	-۲/۶۸۷
۱۶	عامل ۳۵- معاهدات نظامی و پیوند استراتژیک دفاعی - امنیتی کشور با قدرتها	-۳/۴۵۷

جدول شماره ۷: نتایج آزمون t استودنت ($\mu_0 = 4$)

ردیف	عامل ژئوپلیتیکی	مقدار Z_x
۱	عامل ۱- موقعیت استراتژیکی کشور	۱۹/۶۳۴
۲	عامل ۲- موقعیت ارتباطی کشور	۶/۷۴۸
۳	عامل ۳- برخورداري از موقیت دریایی و ساحلی	۷/۷۸۱
۴	عامل ۴- وسعت و عمق استراتژیک کشور	۸/۰۹۱
۵	عامل ۵- شکل کشور	۲/۲۱۸
۶	عامل ۶- توپوگرافی کشور	۱/۸۹۹
۷	عامل ۱۱- دین، مذهب و انگیزه‌های عقیدتی (به عنوان جنبه کیفی جمعیت)	۱۰/۷۵۷
۸	عامل ۱۴- ظرفیتهای علمی - فناوری	۹/۶۴۶
۹	عامل ۱۵- فناوری فضایی و قابلیت‌های مربوط به آن	۳/۴۸۴
۱۰	عامل ۱۷- شبکه‌های مواصلاتی و خطوط انتقال کالا و انرژی	۲/۳۲۲
۱۱	عامل ۱۸- منابع اقتصادی پایدار (سرمایه، نیروی انسانی، واحدهای تولیدی و ...)	۵/۴۰۰

۱۰/۶۳۹	عامل ۲۰- کارآمدی ساختار سیاسی حکومت	۱۲
۴/۶۲۸	عامل ۲۴- وجود هویت ملی و احساس آن	۱۳
۹/۴۴۰	عامل ۲۵- انسجام ملی و تجانس سیاسی، قومی و مذهبی ملت	۱۴
۵/۷۴۵	عامل ۲۸- شکافهای ساختاری میان دو بخش سیاسی و دفاعی حکومت	۱۵
۳/۷۷۲	عامل ۳۱- قرار داشتن در کانون توجهات ژئوپلیتیکی قدرتهای بین‌المللی	۱۶
۸/۲۶۸	عامل ۳۲- کمیت و کیفیت منابع انسانی نیروهای مسلح	۱۷
۶/۱۰۰	عامل ۳۳- کمیت و کیفیت تسلیحات و تجهیزات نظامی	۱۸
۱۲/۴۷۹	عامل ۳۴- برخورداری از فناوری پیشرفته دفاعی و صنایع دفاعی داخلی	۱۹

چنان‌که ملاحظه می‌شود از مجموع ۳۵ عامل ژئوپلیتیک، تعداد ۱۶ مورد از عوامل ژئوپلیتیک به شرح جدول ۵ که کمتر از $Z_{\alpha} = 1.65$ می‌باشند، در طراحی راهبردهای دفاعی تأثیر زیاد ندارند. البته در میان عوامل شانزده‌گانه فوق (جدول ۵)، برخی عوامل نظیر عامل شماره ۹ (کمیت جمعیت)، عامل شماره ۱۰ (تراکم جمعیت در نزدیکی مرزهای خودی) و عامل شماره ۱۶ (منابع زیرزمینی) فقط با تفاوت اندکی در مجموعه عوامل با تأثیر زیاد قرار نمی‌گیرند. طبعاً این تفاوت مورد توجه طراحان استراتژی قرار می‌گیرد و بقیه عوامل ژئوپلیتیکی (۱۹ مورد) به شرح جدول ۵ که مقدار Z_x به دست آمده از آنها بیشتر از $Z_{\alpha} = 1.65$ می‌باشد به میزان بیش از زیاد در طراحی راهبردهای دفاعی مؤثرند.

تکرار آزمون با $\mu_0 = 4$ نشان می‌دهد در میان ۳۵ عامل فوق، ۱۹ عامل مورد بحث (جدول ۶)، در مقایسه با ۱۶ عامل دیگر دارای تأثیر بیشتری در طراحی راهبردهای دفاعی هستند و لازم است این عوامل در طراحی راهبردهای دفاعی بیش از سایر عوامل، مورد توجه طراحان و استراتژیست‌ها قرار بگیرند.

۱۳- نتیجه‌گیری نهایی آزمونهای فرضیه اول

(۱) آزمون فریدمن نشان می‌دهد که عوامل ژئوپلیتیکی از نظر پاسخ‌دهندگان از درجات اهمیت متفاوت برخوردارند.

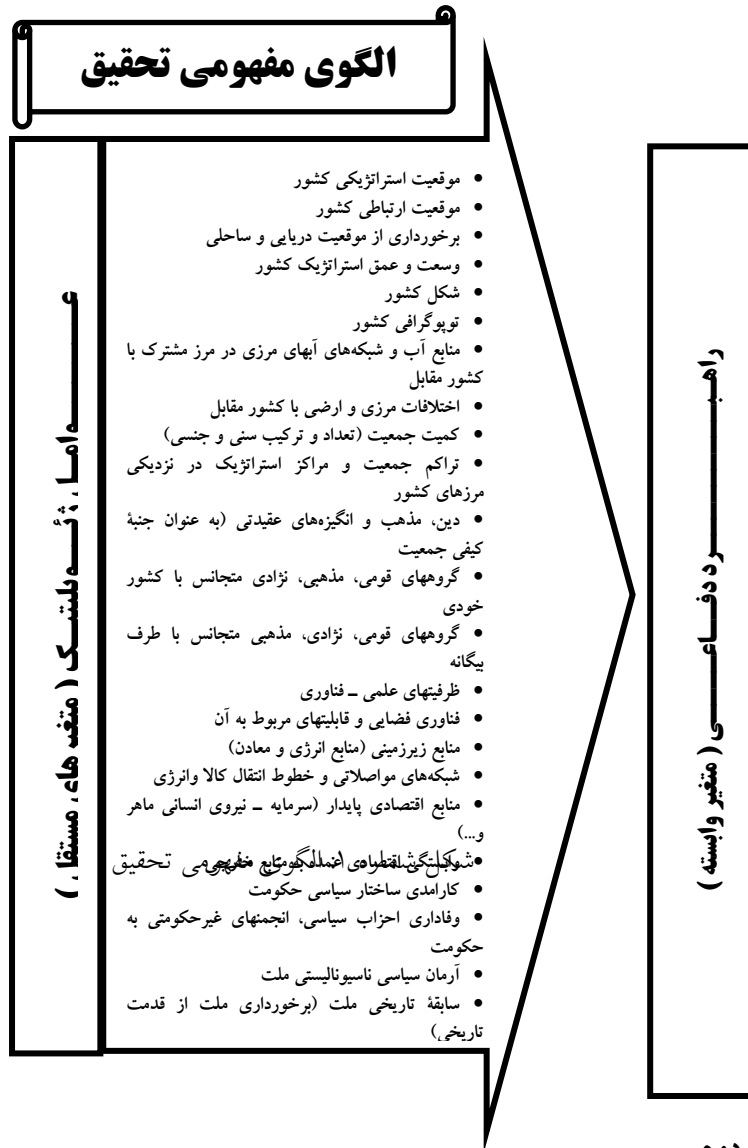
(۲) آزمون t استودنت روی عوامل ۳۵ گانه ژئوپلیتیک نشان می‌دهد:

الف: کلیه عوامل ۳۵ گانه به میزان متوسط به بالا در طراحی راهبردی دفاعی تأثیر دارند.

ب: برخی از عوامل (۱۹) به میزان بیش از حد در طراحی راهبردهای دفاعی تأثیر دارند.

با توجه به نتایج بدست آمده از آزمونهای فوق و اثبات تأثیر متغیرهای فوق در سطح زیاد و خیلی زیاد در طراحی راهبردهای دفاعی، الگوی مفهومی ذیل برای بیان تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی در طراحی راهبردهای دفاعی ارائه می‌شود. یادآوری می‌شود، به دلیل سیالیت، ماهیت متغیر عوامل

ژئوپلیتیکی، تحولات عوامل محیطی داخلی و خارجی، متناسب با حوزه خاص ژئوپلیتیکی و جغرافیایی که مطالعه می‌شود، متغیرهای مستقل در الگوی ذیل از نظر موضوع، ماهیت و تعداد تغییر خواهند کرد:

۱۴- فرضیه دوم

«الگوی مناسب برای طراحی راهبردهای دفاعی مناسب مستلزم توجه و به کار بستن نقشهای چهارگانه (قوت، ضعف، تهدید و فرصت) عوامل ژئوپلیتیکی است.»

۱-۱۴- مراحل اجرا و تحلیل یافته‌های تحقیق در مورد فرضیه دوم

۱- طراحی و اجرای پرسشنامه مبنی بر عوامل ژئوپلیتیکی

براساس جدول عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر در طراحی راهبردهای دفاعی که در مرحله اول تحقیق به دست آمد و به منظور تعیین نقش هر یک از عوامل محیطی و تعیین ارزش هر یک از عوامل یاد شده در نقش مورد نظر، پرسشنامه‌ای در قالب ۳۶ سؤال به عنوان متغیرهای ژئوپلیتیکی که گمان می‌رفت در طراحی راهبردهای دفاعی کشور فرضی (الف) نسبت به کشور فرضی (ب) نقش دارند، طراحی و در قالب جدول ذیل به جامعه آماری مرکب از ۶۶ نفر از خبرگان و اساتید و دست‌اندرکاران عالی‌رتبه طراحی‌های دفاعی و نظامی ارائه شد.

جدول شماره ۸: نمونه پرسشنامه برای بررسی نوع و میزان تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی بر طراحی

راهبردهای دفاعی کشور فرضی (الف) نسبت به کشور فرضی (ب)

ردیف	عامل	الف. نقش‌های چهارگانه							ب. میزان ارزش هر عامل									
		۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷			
۱	موقعیت استراتژیکی کشور فرضی (الف)																	
	.....																	
۳۶	برخورداری کشور فرضی (ب) از معاهدات نظامی و...																	

نکته قابل توجه اینکه برخی از عوامل و متغیرها به دلیل داشتن ماهیت سیال و مرکب، به صورت بالقوه بیش از یک نقش دارند. توجه به این نقشهای متفاوت بر کارآمدی و درستی یک راهبرد اثر مستقیم دارد. به همین دلیل و به منظور دریافت تصویر واقعی‌تر از نقش عوامل مورد نظر و نیز توجه به کارکردهای واقعی هر عامل و جایگاهی که در راهبرد مورد نظر پیدا می‌کند، در پرسشنامه دوم مخاطبان مجاز به انتخاب حداکثر دو نقش متفاوت برای هر عامل شدند و برای هر انتخاب، امتیاز جداگانه منظور کردند.

۲- داده‌های اولیه پرسشنامه فوق برای فرضیه دوم به شرح جدول شماره ۹ می‌باشد.

جدول شماره ۹: فراوانی و تعیین نقشهای چهارگانه عوامل محیطی

سؤال	قوت	فراوانی	ضعف	فراوانی	فرصت	فراوانی	تهدید	فراوانی	مجموع امتیازات	میانگین
۱	۳۸۸	۶۶			۳۲۹	۶۵			۷۱۷	۱۷۹,۲۵
۲	۳۴۶	۶۴	۱۵	۳	۳۰۶	۶۰	۱۴	۳	۶۸۱	۱۷۰,۲۵
۳	۳۵۷	۶۴		۳	۳۱۶	۶۱	۲۹	۶	۷۰۲	۱۷۵,۵
۴	۳۶۲	۶۴		۳	۳۰۱	۶۲	۱۰	۲	۶۷۳	۱۶۸,۲۵
۵	۲۹۱	۶۰	۱۹	۴	۲۰۳	۵۰	۲۷	۶	۵۴۰	۱۳۵
۶	۳۱۲	۶۳	۱۶۶	۴۶	۵۸	۱۳	۱۸	۳	۵۵۴	۱۳۸,۵
۷	۲۰۳	۴۶	۱۳	۴	۲۶۳	۵۷	۲۶	۵	۵۰۵	۱۲۶,۲۵
۸	۲	۱	۵۴	۱۳			۲۸۲	۶۴	۳۳۸	۸۴,۵
۹	۳۴۱	۶۶	۳	۱	۱۵۳	۳۴			۴۹۷	۱۲۴,۲۵
۱۰	۹۱	۱۹	۳	۱	۳۰۷	۶۱	۱۴	۴	۴۱۵	۱۰۳,۷۵
۱۱	۳۹۰	۶۵	۴	۱	۲۵۴	۴۹	۱۰	۳	۶۵۸	۱۶۴,۵
۱۲	۱۰۴	۲۲	۱۴	۳	۳۱۶	۶۳	۳۹	۱۰	۵۱۴	۱۱۸,۲۵
۱۳	۱۱	۳	۲۴۸	۵۹	۱۰	۳	۲۱۸	۵۳	۴۸۷	۱۲۱,۷۵
۱۴	۴۶	۱۱	۱۹۹	۴۷	۶۴	۱۵	۱۵۶	۴۱	۴۶۵	۱۱۶,۲۵
۱۵	۳۴۱	۶۵	۳	۱	۲۲۶	۵۳			۵۷۰	۱۴۲,۵
۱۶	۲۸۰	۶۳	۱۱	۴	۱۷۱	۴۵			۴۶۲	۱۱۵,۵
۱۷	۳۴۸	۶۶	۴	۱	۲۴۰	۵۵	۸	۲	۶۰۰	۱۵۰
۱۸	۳۲۸	۶۶	۴	۱	۳۲۴	۶۴			۶۵۶	۱۶۴
۱۹	۳۳۷	۶۵		۱	۱۵۷	۳۳	۴	۱	۵۰۱	۱۶۲,۲۵
۲۰			۲۸۰	۵۹	۵	۱	۲۴۲	۵۵	۵۲۷	۱۳۱,۷۵
۲۱	۳۳۸	۶۴	۱۴	۳	۳۸	۷			۳۹۰	۹۷,۵
۲۲	۲۹۱	۶۰	۹	۳	۳۰	۶	۷	۲	۳۳۷	۸۴,۲۵
۲۳	۲۶۸	۵۵	۲۶	۷	۲۹	۶			۳۲۳	۸۰,۷۵
۲۴	۳۰۶	۶۳			۳۹	۹			۳۴۵	۸۶,۲۵
۲۵	۳۲۶	۶۴			۲۹	۷			۳۵۵	۸۸,۷۵
۲۶	۲۶۸	۵۴	۱۸	۴	۹۱	۱۸	۴	۱	۳۸۱	۹۵,۲۵
۲۷			۴۰	۸	۱۴	۴	۳۴۱	۶۵	۳۹۵	۹۸,۷۵
۲۸	۳۰	۷	۲۶	۶	۲۵۱	۵۴	۳۴	۶	۳۴۱	۸۵,۲۵
۲۹	۴	۱	۲۸۶	۵۹			۸۶	۲۰	۳۷۶	۹۴
۳۰			۳۲	۷	۴	۱	۳۲۲	۶۴	۳۵۸	۸۹,۵
۳۱	۳	۱	۳۷	۹	۳۸	۹	۲۴۵	۵۶	۳۲۳	۸۰,۷۵
۳۲	۴	۱	۳۰	۷	۲۵	۵	۲۷۹	۶۰	۳۳۸	۸۴,۵
۳۳	۳۵۲	۶۶		۳	۴۵	۹			۳۹۷	۹۹,۲۵
۳۴	۳۱۸	۶۳	۵	۱	۴۲	۹			۳۶۵	۹۱,۲۵
۳۵	۳۳۸	۶۴			۸۸	۱۹			۴۲۶	۱۰۶,۵
۳۶			۴۶	۱۲	۶	۲	۳۰۴	۶۲	۳۵۶	۸۹

۳- مهمترین خروجی جدول فوق، تعیین نقش هر یک از متغیرهای ۳۶ گانه است که با استفاده از محاسبات آماری به دست آمد. با توجه به اینکه پرسش شوندهگان مجاز به انتخاب حداکثر دو نقش برای هر عامل بودند، تعدادی از عوامل بیش از یک نقش را احراز کردند. حاصل این محاسبات ماتریس شماره ۱ است که براساس مدل SWOT تنظیم شده است و در مجموع نقش قوت برای ۲۳ عامل و نقش

ضعف برای ۵ عامل و نقش فرصت برای ۱۵ عامل و نقش تهدید برای ۹ عامل تعیین شد.

ماتریس شماره ۱: نقش عوامل محیط داخلی و خارجی

عوامل محیط خارجی (فرصت‌ها - O)	عوامل محیط داخلی (قوت‌ها - S)
O1- موقعیت استراتژیکی کشور الف(x)	S1- موقعیت استراتژیکی کشور الف
O2- موقعیت ارتباطی کشور الف(x)	S2- موقعیت ارتباطی کشور الف
O3- موقعیت دریایی و ساحلی کشور الف(x)	S3- موقعیت دریایی و ساحلی کشور الف
O4- وسعت و عمق استراتژیک کشور الف(x)	S4- وسعت و عمق استراتژیک کشور الف
O5- شکل کشور الف(x)	S5- شکل کشور الف
O6- وابستگی کشور ب به منابع آب و رودخانه‌های برون‌ریز کشور الف(x)	S6- توپوگرافی کشور الف (با عوارض سوق الجیشی مسلط به سرزمین کشور ب)
O7- افزونی جمعیت کشور الف نسبت به کشور ب(x)	S7- وابستگی کشور ب به منابع آب و رودخانه‌های برون‌ریز کشور الف
O8- استقرار مراکز راهبردی و تمرکز جمعیت کشور ب در نزدیکی مرزهای کشور الف	S8- افزونی جمعیت کشور الف نسبت به کشور ب
O9- عامل دین و مذهب و انگیزه‌های عقیدتی قوی مردم کشور الف(x)	S9- عامل دین و مذهب و انگیزه‌های عقیدتی قوی مردم کشور الف
O10- گروه‌های قومی، مذهبی، نژادی کشور ب که با کشور الف متجانس هستند.	S10- ظرفیتهای علمی - فناوری کشور الف
O11- وجود اختلافات و شکافهای قومی، مذهبی عمده در کشور ب	S11- فناوری فضایی و قابلیت‌های مربوط به آن در کشور الف
O12- ظرفیتهای علمی - فناوری کشور الف(x)	S12- برخورداری کشور الف از منابع زیرزمینی (منابع انرژی و معادن)
O13- فناوری فضایی و قابلیت‌های مربوط به آن در کشور الف(x)	S13- برخورداری کشور الف از شبکه‌های مواصلاتی و خطوط کالا و انرژی
O14- برخورداری کشور الف از منابع زیرزمینی (منابع انرژی و معادن)(x)	S14- برخورداری کشور الف از منابع اقتصادی پایدار (سرمایه، نیروی انسانی و ...)
O15- برخورداری کشور الف از شبکه‌های مواصلاتی و خطوط کالا و انرژی مناسب(x)	S15- کارآمدی ساختار سیاسی کشور الف
	S16- وفاداری احزاب سیاسی و سازمان‌های غیرحکومتی کشور الف به نظام
	S17- برخورداری مردم کشور الف از آرمان سیاسی ناسیونالیسم
	S18- سطح انسجام ملی و تجانس سیاسی، قومی و مذهبی در کشور الف
	S19- کمیت و کیفیت برتر منابع انسانی در نیروهای مسلح کشور الف
	S20- برخورداری مردم کشور الف از سابه تاریخی واحد
	S21- وجود هویت ملی و احساس آن توسط مردم کشور الف
	S22- تسلیحات و تجهیزات نظامی با کمیت و کیفیت بالا در کشور الف
	S23- برخورداری کشور الف از فناوری پیشرفتهی دفاعی و ...
تهدیدات - T	ضعف‌ها - W
T1- وجود ادعاهای مرزی و ارضی کشور ب نسبت به کشور الف	W1- توپوگرافی کشور الف (بخش هموا و بدون عوارض مرز مشترک با کشور ب)(x)
T2- گروه‌های قومی، نژادی، مذهبی غیرمتجانس در کشور الف(x)	W2- گروه‌های قومی، نژادی، مذهبی غیرمتجانس در کشور الف
T3- اقلیت نژادی-زبانی متجانس با کشور ب در کشور الف(x)	W3- اقلیت نژادی-زبانی متجانس با کشور ب در کشور الف
T4- وابستگی کشور الف به منابع اقتصادی و ارزی خارجی(x)	W4- وابستگی کشور الف به منابع اقتصادی و ارزی خارجی
T5- حضور نیروها و عوامل بیگانه متضاد با منافع کشور الف در کشور ب	W5- شکاف ساختاری میان دو بخش سیاسی و دفاعی کشور الف
T6- نفوذ بازیگران بیگانه متضاد با منافع کشور الف در کشور ب	
T7- عضویت کشور ب در اتحادیه‌های قدرتمند بین‌المللی	
T8- قرار داشتن کشور ب در کانون توجهات ژئوپلیتیکی قدرتها	
T9- برخورداری کشور ب از معاهدات دفاعی با قدرتهای بزرگ	

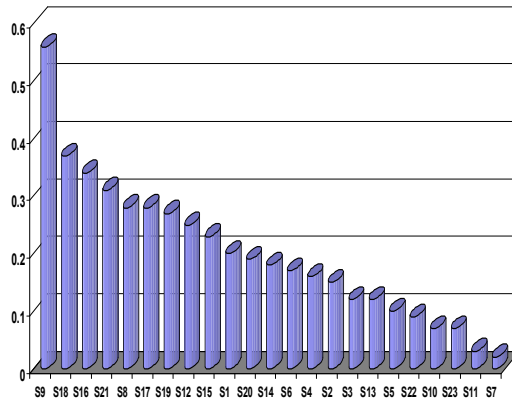
توضیح: متغیرهایی که ضربدر (X) دارند، عواملی هستند که دو نقش برای آنها منظور شده است.

۴- توصیف و تحلیل داده‌های جامعه آماری

قوت‌ها: نمودار قوت‌ها بر اساس وزن موزون نشان می‌دهد از نظر پرسش شونده‌گان (خبرگان) در شرایط کنونی عوامل دین و مذهب و انگیزه‌های مذهبی مردم کشور (الف) با مقدار ۰/۵۶۳ و انسجام ملی و تجانس سیاسی، قومی مذهبی در کشور (الف) با مقدار وزن موزون، ۰/۳۶۷ و وفاداری احزاب سیاسی، انجمنهای غیرحکومتی به نظام با مقدار ۰/۳۴۰ و هویت ملی و احساس آن توسط مردم کشور (الف) با مقدار ۰/۳۱۲ و افزونی جمعیت کشور (الف) نسبت به کشور (ب) به مقدار ۰/۲۸۱ و برخورداری مردم کشور (الف) از آرمان سیاسی ناسیونالیسم با مقدار ۰/۲۸۰ و کمیت و کیفیت منابع انسانی نیروهای مسلح بترتیب پراثرترین قوت‌های تأثیرگذار بر راهبردهای دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) هستند. همچنین عوامل وابستگی کشور (ب) به منابع آبی کشور (الف) با مقدار ۰/۰۱۷ و فناوری قضایی و قابلیت‌های آن با مقدار ۰/۰۳۱ و برخورداری کشور (الف) از فناوری دفاعی و صنایع دفاعی پیشرفته با ۰/۰۷۱ و ظرفیتهای علمی و فناوری کشور (الف) با ۰/۰۷۴ و تسلیحات و تجهیزات نظامی با کمیت و کیفیت بالا با ۰/۰۹۰، بترتیب کم‌اثرترین قوت‌های تأثیرگذار در راهبرد دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) هستند و عوامل منابع زیرزمینی، کارآمدی ساختار سیاسی، موقعیت استراتژیک کشور، سابقه تاریخی واحد، منابع اقتصادی پایدار، توپوگرافی مرزی با عوارض سوق‌الجیشی مسلط به سرزمین مقابل، وسعت و عمق استراتژیک و موقعیت ارتباطی کشور (الف)، نیز قوت‌هایی هستند که به نوبه خود تأثیر نسبتاً مهمی بر راهبرد دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) دارند. در نهایت نیز عوامل برخورداری کشور (الف) از شبکه‌های مواصلاتی و با مقدار ۰/۱۲۰ موقعیت دریایی و ساحلی کشور (الف) با مقدار ۰/۱۱۵ و شکل کشور (الف) با مقدار ۰/۰۹۹ قوت‌هایی هستند که تأثیر متوسطی بر راهبرد دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) دارند.

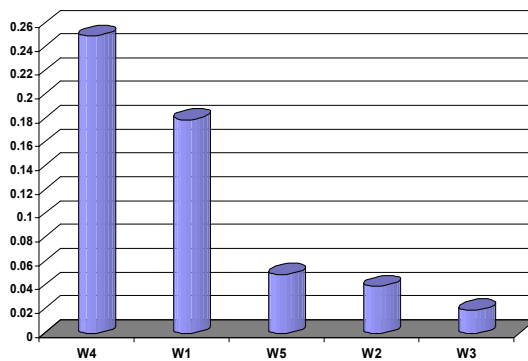
نکته قابل توجه این است که تأثیرگذارترین قوت‌ها در مجموع عواملی هستند که عمدتاً ماهیت غیرمادی داشته و از جنبه‌های کیفی جمعیت به حساب می‌آیند و کم‌اثرترین قوت‌ها از نظر پرسش‌شونده‌گان نیز عمدتاً دارای ماهیت علمی - فناوری هستند. نتیجه اینکه پرسش‌شونده‌گان بیشتر تأثیر جنبه‌های کیفی نیروی انسانی و عناصر غیرمادی را در شرایط کنونی موجب تقویت

راهبرد دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) می‌دانند.

نمودار شماره ۲: عوامل محیط داخلی - قوت‌ها

ضعف‌ها: مقایسه وزن موزون عوامل فوق تفاوت قابل ملاحظه‌ای میان عامل وابستگی کشور (الف) به منابع اقتصادی و ارزی خارجی با سایر عوامل در نمودار فوق نشان می‌دهد. این تفاوت نشان می‌دهد پرسش‌شوندگان در درجه اول وابستگی کشور به منابع ارزی خارجی و در درجه بعدی ضعف توپوگرافیک کشور (الف) در بخش هموار و بدون عوارض مرز را با کشور ب، دارای اهمیت و در خور توجه می‌دانند.

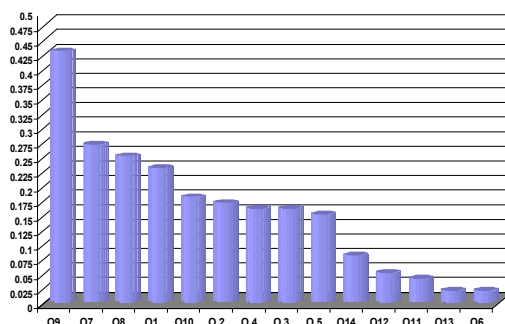

نمودار شماره ۳: عوامل محیط داخلی - ضعف‌ها

فرصت‌ها: نمودار فوق نشان می‌دهد موقعیت دریایی و ساحلی در میان عواملی که به عنوان فرصت شناخته شده‌اند، از اهمیت برجسته‌ای در نظر پرسش‌شوندگان برخوردار است و پس از

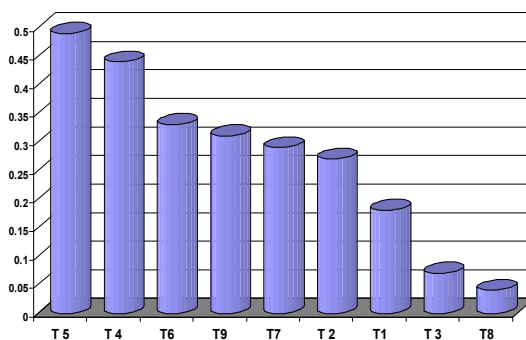

آن عواملی نظیر موقعیت ارتباطی - برخورداری از شبکه‌های مواصلاتی و موقعیت استراتژیکی نیز از اهمیت بالایی برخوردارند. در مقابل عواملی نظیر شکل کشور، ظرفیتهای علمی و فناوری، منابع زیرزمینی و انرژی و نیز فزونی جمعیت کشور (الف) نسبت به کشور ب، تأثیر کمتری بر طراحی راهبرد دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) دارند.

نمودار شماره ۴: عوامل محیط خارجی - فرصت‌ها

تهدیدات: نمودار فوق بیانگر اهمیت بالایی است که پرسش‌شوندگان به حضور نیروها و عوامل بیگانه در کشور کشور (ب) می‌دهند و آن را در رأس تهدیدات احتمالی علیه کشور (الف) تلقی می‌کنند. عواملی نظیر اقلیتهای قومی - زبانی متجانس با کشور مقابل و قراردادن کشور (ب) در کانون توجهات ژئوپلیتیکی قدرتهای بین‌المللی کمترین رتبه و اهمیت را از نظر پرسش‌شوندگان احراز کرده‌اند.

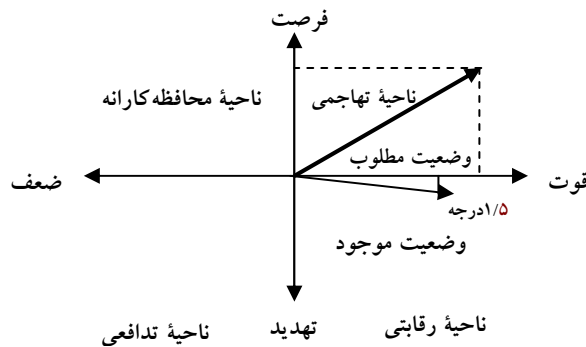

نمودار شماره ۵: عوامل محیط خارجی - تهدیدات

۵- تعیین جهت‌گیری کلی راهبرد

در این مرحله به منظور تعیین جهت‌گیری کلی راهبرد دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) و

انتخاب یکی از چهار جهت کلی تهاجمی، تدافعی، رقابتی و محافظه کارانه، عوامل ژئوپلیتیکی براساس روش AHP مقایسه زوجی با یکدیگر مقایسه شد. سپس نتایج حاصل از این مقایسه در دستگاه مختصات قائم دکارتی پیاده شد و بردار مقایسه وضعیت موجود با وضعیت مطلوب به ترتیب زیر ترسیم شد:

شکل ۲: بردار وضعیت موجود و فاصله آن با وضعیت مطلوب

دستگاه مختصات نشان می‌دهد، با توجه به وضعیت و نسبت بردار وضع موجود با محور x جهت‌گیری راهبرد دفاعی کشور (الف) نسبت به کشور (ب) در ناحیه ۳ (رقابتی) قرار گرفته است. از طرف دیگر، زاویه بسیار کم ($1/5$ درجه‌ای) بردار وضع موجود با محور x بیانگر فاصله بسیار کم این وضعیت با ناحیه ۱ (تهاجمی یا وضع مطلوب) می‌باشد. با توجه به مقادیر وزن موزون به دست آمده در جدولهای AHP (ارزیابی محیط داخلی و خارجی)، وضعیت مطلوب در دستگاه مختصات با (شاخص قرار دادی وزن مطلوب $(x = y = 7)$ عبارت است از $Tan\alpha = \frac{y=7}{x=7} = 1 \Rightarrow \alpha = 45$) و وضعیت موجود نیز به این شرح است:

$$X = (0.5 = \text{ضعفها}) - (4/5 = \text{قوتها}) = 4$$

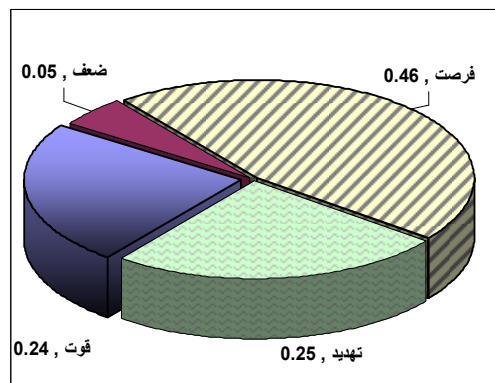
$$Y = (2/4 = \text{تهدیدات}) - (2/3 = \text{فرصتها}) = -0.1$$

لذا در وضعیت موجود داریم: $\tan \alpha' = y/x = 0.1/4 = 0.025$ ، آن‌گاه زاویه آن حدود $\alpha' \cong 1.5$ درجه می‌باشد که نشان‌دهنده فاصله بسیار اندک وضعیت موجود تا ناحیه تهاجمی است. به عبارتی وضعیت موجود تقریباً هم‌مرز و مماس با ناحیه مطلوب است.

۶- راهنمای توزیع منابع به کارگیری ابزارها

دستگاه مختصات فوق، جهت‌گیری کلی حاکم بر راهبرد دفاعی را تعیین می‌کند. این جهت‌گیری گرچه راهنمای بسیار مناسبی برای طراحان راهبردهای دفاعی است، لکن نسبت به سهم توجه و تمرکز و

اختصاص امکانات و ابزارها به هر یک از گروه‌های چهارگانه مسکوت است و در این زمینه توصیه و راهکاری ارائه نمی‌دهد، در حالی که یک طراح راهبرد به راهنمایی برای تخصیص و توزیع منابع، امکانات و ابزارها نیاز دارد تا بتواند همهٔ وضعیت‌های موجود را به سمت وضعیت‌های مطلوب هدایت کند. به منظور به دست آوردن راهنمای مورد نظر مبتنی بر وزنهای موزون به دست آمده از روش AHP، می‌توان محاسباتی آماری انجام داد که در گام نخست فاصلهٔ هر یک از حالت‌های چهارگانه را نسبت به وضع مطلوب محاسبه کند و سپس سهم هر یک از فواصل موجود با وضعیت مطلوب در مقایسه با سایر حالتها محاسبه شود و نهایتاً درصد وضعیت هر حالت را نسبت به کل (حالت ۱۰۰٪ مطلوب) تعیین کرد. پس از تعیین این درصدها، طراح راهبرد راهنمایی کلی برای رساندن هر یک از حالت‌های چهارگانه به وضعیت مطلوب، در اختیار خواهد داشت و براساس آن، خواهد توانست تعیین کند که چه میزان از تمرکز راهبرد و توزیع منابع و امکانات و ابزارها را باید برای ارتقا و حفظ قوتها و یا بهره‌برداری از فرصتها و نیز جبران ضعفها و رفع تهدیدات اختصاص بدهد. با توجه به مقادیر وزن موزون به دست آمده در این پژوهش، راهنمای مورد نظر به شرح ذیل است: برای رسیدن به وضع مطلوب در حالت قوت و فرصت باید به مقدار $2.4(7-4.6=2.4)$ برای قوت‌ها و به مقدار $4.6(7-2.4=4.6)$ برای فرصتها، وزن موزون را افزایش داد. همچنین برای رسیدن به وضع مطلوب در حالت ضعف و تهدید باید به مقدار $0/5$ و $2/5$ وزن موزون مربوط را کاهش داد. برای تعیین سهم هر یک از حالت‌های چهارگانه (قوت، ضعف، فرصت و تهدید)، درصد هر سهم نسبت به کل بترتیب محاسبه می‌شود:

نمودار شماره ۶: مقایسهٔ وزن موزون عوامل محیطی

در این صورت داریم مجموع وزن موزن حالت‌های چهار گانه:

$$2.5+0.5+4.6+2.4=10$$

$$2.5/10 = 0.25 \times 100 = \%25 \quad \text{تهدیدات} \quad 4.6/10 = 0.46 \times 100 = \%46 \quad \text{قوت‌ها}$$

$$0.5/10 = 0.05 \times 100 = \%5 \quad \text{ضعف‌ها} \quad 2.4/10 = 0.24 \times 100 = \%24 \quad \text{فرصت‌ها}$$

نتیجه: با توجه به درصدهای به‌دست آمده از محاسبه فوق، استراتژی مورد نظر باید به نحوی طراحی شود که ۴۶٪ از منابع و ابزارها را برای بهره‌برداری از فرصت‌ها و ۲۴٪ را برای ارتقای قوت‌ها و ۵٪ را برای جبران ضعفها و ۲۵٪ را برای مقابله با تهدیدات اختصاص بدهد. به این ترتیب این استراتژی می‌تواند جهت حرکت را در قوتها و فرصتها به سمت حداکثر مطلوبیت، یعنی بالاترین شاخص قراردادی در دستگاه مختصات (در اینجا عدد ۷) و در ضعفها و تهدیدات به سمت حداکثر مطلوبیت، یعنی کمترین شاخص در مبدأ مختصات (عدد صفر) هدایت کند.

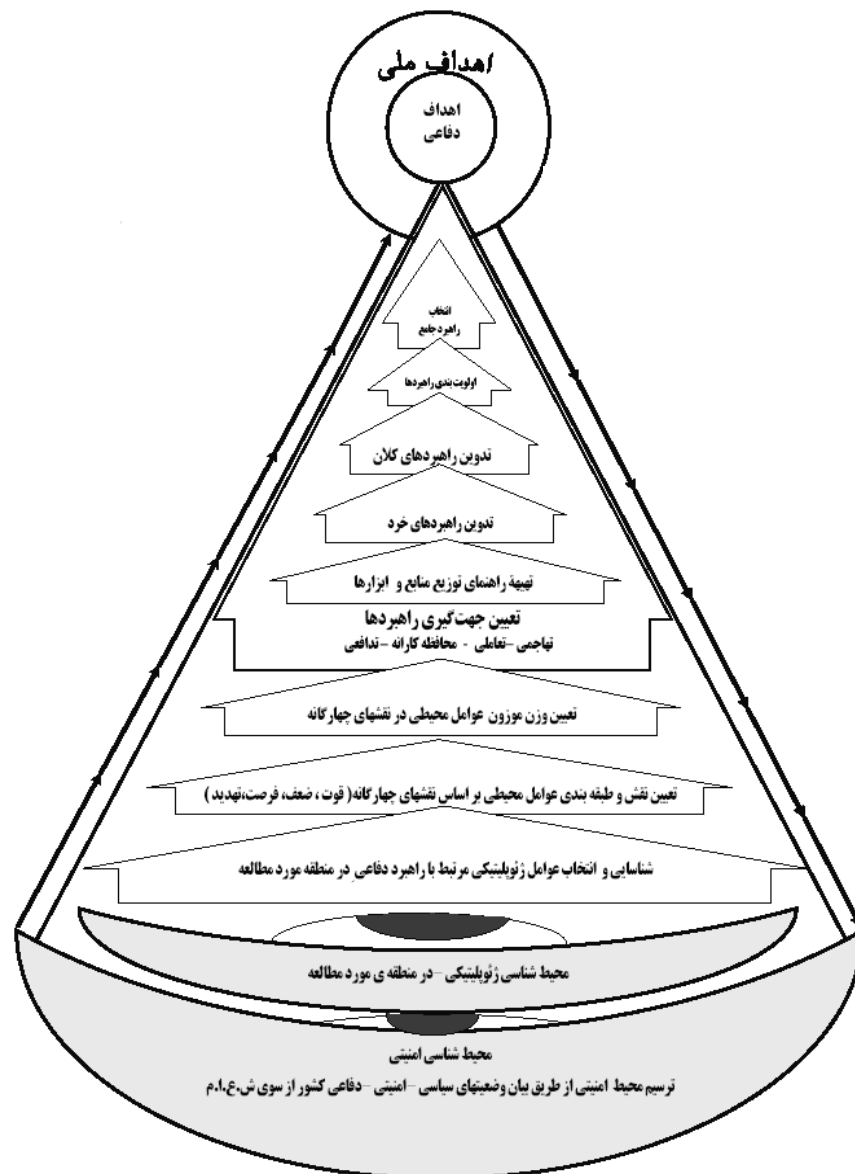
۷- الگوی پیشنهادی تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی در طراحی راهبردهای دفاعی

در این پژوهش با استفاده از روشهای SWOT و SPACE گزاره نظری (تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی در طراحیهای دفاعی) که در بخش اول همین پژوهش به اثبات رسید، با یک مصداق فرضی راهبرد دفاعی کشور فرضی (الف) نسبت به کشور فرضی (ب) آزمایش و تأیید شد.

۸- فرایند پیاده‌سازی الگوی طراحی راهبردهای دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی

۱. شناسایی عوامل ژئوپلیتیکی مرتبط با موضوع از میان عوامل محیطی (محیط داخلی و خارجی). (مراحل اول تا سوم فرایند)؛
۲. طبقه‌بندی عوامل مرتبط و تعیین نقش هر عامل (مرحله چهارم فرایند)؛
۳. تعیین وزن هر عامل در نقشهای متفاوت (مرحله پنجم فرایند)؛
۴. تعیین جهت‌گیری کلی استراتژیها با استفاده از روش AHP و ماتریس SPACE و ماتریس SWOT (مرحله ششم فرایند)؛
۵. تعیین راهنمای توزیع منابع و بکارگیری ابزارها؛
۶. تعیین راهبردها (مرحله هشتم فرایند).

به این ترتیب الگوی ذیل برای بیان نوع و میزان تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی در طراحی راهبردهای دفاعی و چگونگی اعمال نقشهای متفاوت عوامل یاد شده در طراحیهای دفاعی پیشنهاد می‌شود:

شکل شماره ۳: مدل مفهومی طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیک

۱۵- نتیجه گیری

اثبات فرضیه‌های پژوهش از طریق آزمونهای علمی نشان می‌دهد که:

۱. عوامل ژئوپلیتیکی در طراحی راهبردهای دفاعی با درجات متفاوت تأثیر دارند.
۲. عوامل ژئوپلیتیکی می‌توانند در نقشهای متفاوت (قوت، ضعف، تهدید و فرصت) ظاهر شوند و بر راهبردهای دفاعی تأثیرات متفاوت بگذارند؛
۳. با استفاده از روش‌های علمی و تبدیل جنبه‌های کیفی به جنبه‌های کمی، می‌توان وزن و اهمیت عوامل ژئوپلیتیکی و تأثیر آنها را در طراحی راهبردی دفاعی محاسبه کرد و به عنوان یک مدل مورد استفاده قرار داد؛
۴. با ترسیم فرایند طی شده در این پژوهش، می‌توان یک الگو برای بیان رابطه میان عوامل ژئوپلیتیکی و راهبردهای دفاعی ترسیم کرد؛
۵. الگوی به دست آمده را می‌توان برای طراحی راهبرد دفاعی در هر کشور نسبت به کشور دیگر مورد بهره‌برداری قرار داد. مشروط به اینکه عوامل ژئوپلیتیکی خاص آن دو کشور به عنوان ورودی در این مدل قرار بگیرند؛
۶. نکته مهم: درستی، مطلوبیت و کارآمدی یک استراتژی دست‌کم محصول دو عنصر اساسی (عنصر شکلی و عنصر محتوایی) است. بدیهی است نقص هر یک از عناصر دوگانه، موجب نقص و ناکارآمدی استراتژی می‌شود. باید توجه داشت آنچه مدل رابطه عوامل ژئوپلیتیکی با راهبرد دفاعی ارائه می‌دهد، صرفاً قالب و عنصر شکلی است و چیزی بیش از یک دستگاه نیست و رکن دیگر که محتوا، مواد اولیه و ورودیهای اطلاعاتی و نرم‌افزاری به دستگاه می‌باشد، به همان اندازه در درستی و کارآمدی مدل نقش دارد؛
۷. امید است صاحب‌نظران و طراحان محترم امور دفاعی با ارائه نظرات اصلاحی و تکمیلی در این موضوع، بر اتقان و کارآمدی الگوی پیشنهادی بیفزایند.

۱۶- قدردانی

نگارندگان مقاله بر خود لازم می‌دانند از دانشگاه تربیت مدرس و مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی به خاطر حمایت اداری مالی و همچنین از آقایان دکتر محمدرضا خراشادی‌زاده، مهندس عظیم جعفری و مجتبی امینی که همکاری بی‌شائبه‌ای در اجرای این تحقیق داشتند، تشکر به عمل آورند.

منابع

۱. اتوتایل، ژناروید؛ دالبی، سیمون و روتلج، پاول (۱۳۸۰)؛ اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم، ترجمه محمدرضا حافظ‌نیا و هاشم نصیری، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۲. برژینسکی، زیگنیو (۱۳۷۸)؛ طرح بازی؛ چگونگی اداره رقابت آمریکا و شوروی، ترجمه مهرداد رضاییان، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۳. افشردی، محمدحسین (۱۳۸۱)؛ ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات دوره عالی جنگ.
۴. بیلیس، جان؛ بوث، کن؛ گارنت، جان و ویلیامز، فیل (۱۳۶۹)؛ استراتژی معاصر، ترجمه هوشمند میرفخرایی، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۵. پیرس و رابینسون (۱۳۸۳)؛ برنامه‌ریزی و مدیریت استراتژیک، ترجمه سهراب خلیلی شورینی، تهران: انتشارات یادواره کتاب.
۶. ثقفی‌عامری، ناصر (۱۳۷۳)؛ استراتژی و تحولات ژئوپلیتیک پس از دوران جنگ سرد، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۷. چگنی، حسن (۱۳۸۴)؛ نظام مدیریت استراتژیک دفاعی، تهران: نشر آجا.
۸. چگنی، حسن (۱۳۷۳)؛ طرح‌ریزی استراتژیک نظامی و برنامه‌ریزی دفاعی، تهران: دانشگاه علوم استراتژیک.
۹. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)؛ اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی.
۱۰. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۱)؛ خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز، تهران: سمت.
۱۱. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۱)؛ جغرافیای سیاسی ایران، تهران: سمت.
۱۲. داوری، دردانه و شانه‌ساز زاده، محمدحسن (۱۳۸۰)؛ مدیریت استراتژیک از تئوری تا عمل، تهران: نشر آتنا.
۱۳. دیویدهانگر، جی و ویلن، تومال ال (۱۳۸۱)؛ مبانی مدیریت استراتژیک، ترجمه محمداعرابی و داود ایزدی، تهران: دفتر پژوهش فرهنگی.
۱۴. دیوید، فردآر (۱۳۷۹)؛ مدیریت استراتژیک، ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی، تهران: پژوهش‌های فرهنگی.
۱۵. ساروخانی، باقر (۱۳۸۲)؛ روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: نشر دیدار.
۱۶. عزتی، عزت‌الله (۱۳۷۱)؛ ژئوپلیتیک، تهران: انتشارات سمت.
۱۷. عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۱)؛ تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۱۸. عزتی، عزت‌الله (۱۳۷۳)؛ ژئواستراتژی، تهران: سمت.
۱۹. علی‌احمدی، علیرضا؛ فتح‌الله، مهدی و تاج‌الدین، ایرج (۱۳۸۲)؛ نگرش جامع و مدیریت استراتژیک، تهران: انتشارات تولید دانش.
۲۰. غفاریان، وفا و کیانی، غلامرضا (۱۳۸۰)؛ استراتژی اثربخش، تهران: سازمان فرهنگی فرا.
۲۱. فولر، گراهام (۱۳۷۳)؛ قبله عالم ژئوپلیتیک ایران. ترجمه عباس مخبر. تهران: نشر مرکز.
۲۲. کالینز، جان ام (۱۳۸۳)؛ جغرافیای نظامی، ترجمه عبدالمجید حیدری و دیگران، تهران: انتشارات مجتمع ناشران.

۲۳. کوهستانی‌نژاد، مسعود (۱۳۸۴)؛ چالش‌ها و تعاملات ایران و عراق در نیمه نخست سده بیستم، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۲۴. کاظمی، علی‌اصغر (۱۳۷۲)؛ روابط بین‌المللی در تئوری و در عمل، تهران: نشر قومس.
۲۵. کاظمی، علی‌اصغر (۱۳۶۹)؛ نقش قدرت در جامعه و روابط بین‌الملل، تهران: نشر قومس.
۲۶. کریمی‌پور، یدالله (۱۳۸۰)؛ مقدمه‌ای بر ایران و همسایگان (منابع تنش و تهدید)، تهران: دانشگاه تربیت معلم.
۲۷. لورو، پاسکال و توال، فرانسوا (۱۳۸۱)؛ کلیدهای ژئوپلیتیک، ترجمه حسن صدوق و نینی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۲۸. لاکوست، ایو و ژیلن، بتریس (۱۳۷۸)؛ عوامل و اندیشه‌ها در ژئوپلیتیک، ترجمه علی فراستی، تهران: نشر آمن.
۲۹. لاکست، ایو (۱۳۶۸)؛ مسایل ژئوپلیتیک، ترجمه عباس آگاهی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۳۰. مویر، ریچارد (۱۳۷۹)؛ درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میرحیدر و سیدیحیی صفوی، تهران: سازمان جغرافیایی ن.م.
۳۱. مجتهدزاده، پیروز (۱۳۷۹)؛ ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایران، تهران: نشر نی.
۳۲. هانتینگتون، ساموئل (۱۳۸۲)؛ استراتژی نظامی آمریکا، ترجمه جمشید مستانی، تهران: خدمات نشر (پیام سپاس).